

Розділ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(47/52)(092)

ЄВГЕН МЕЛЬНИКОВ

м. Миколаїв

ІСТОРИКО- БІОГРАФІЧНІ ПОРТРЕТИ БАТЬКІВ РОСІЙСЬКОЇ АНАРХІЇ: М. БАКУНІНА І П. КРОПОТКІНА

Відміна кріпосного права внесла лібералізацію у суспільне життя Російської імперії, та сприяла зародженню політичних течій різного спрямування, які вплинули на подальші суспільно-політичні процеси. Зародження ідей анархізму, стало проявом нової думки та поглядів різноманітних верств суспільства, метою яких було створення нової форми соціальних відносин. Діяльність М. Бакуніна та П. Кропоткіна є відображенням існуючої монархічної кризи, яка з часом втягне суспільство у революційні процеси та громадянську війну.

Ключові слова: анархізм, барикади, анархо – комунізм, соціал – демократи, Чайковці.

Друга половина XIX ст. увійшла в історію як початок боротьби за нове майбутнє, яке здавалось близьким, але було дуже приманливим. Саме відміна кріпацтва, та спроба лібералізації імперського суспільно – політичного життя, стала рушійною силою для зародження багатьох політичних течій. Така багата ідеологічна палітра розповсюджувалась стрімко не тільки країнами Європи, але і охопила відсталу та перебуваючи на стадії реформ Російську імперію.

Низка сучасних наукових досліджень присвячених висвітленню зародження і розповсюдження ідей анархізму та її основних ідеологів, зосереджена у працях видатних вчених: П. Моїсеєва, В. Сисоїва, О. Шубіна, Н. Пірумової, В. Маркіна.

Зародження ідей анархізму стало проявом лібералізації суспільного життя, впровадженням нових ідей, часом не зрозумілих але привабливих для суспільства. В такий несамотий вир подій, потрапив молодий та енергійний Михайло Бакунін, один з головних ідеологів російського анархізму. Його біографія була багатою на події але водночас трагічна, пов'язана з постійною боротьбою за неприйнятті ідеї суспільством [1, 24].

Михайло Олександрович Бакунін народився 18 травня 1814 р. в селі Прямухіне Тверської губернії, неподалік міста Торжок. Батько його, був дворянином та дуже освіченою людиною, яка піклувалась про розвиток своїх дітей, давши кожному з них пристойну освіту. Юний Михайло вивчив п'ять іноземних мов, займався живописом та музикою.

Восени 1829 р. М. Бакунін стає юнкером Михайлівського артилерійського училища в Петербурзі. Такий новий контраст став справжнім випробуванням для юнака, для якого військова освіта та служба стали своєрідною каторгою. В 1833 р. М. Бакуніну було присвоєне військове звання прапорщик, але за грубість висловлену на адресу начальника училища, його відрахували та направили в артилерійську частину. Відмова від військової служби, спричинила конфлікт з батьком та з усіма родичами, які залишили майбутнього лідера анархістського руху без засобів існування. Переїхавши до Москви, він розпочинає свій трудовий шлях з викладання приватних уроків та перекладів

В березні 1835 р. сталася подія яка змінила все життя М. Бакуніна, та визначила його подальшу долю пов'язавши її з розвитком

анархічної течії. На той час майже всі представники інтелігенції входили до різних гуртків, обираючи профіль кожного до вподоби, але стрімко розвивалися філософські організації та зібрання, до яких належала більшість визначних людей. Один з таких філософських гуртків відвідував М. Бакунін, до якого входили провідні вчені М. Станкевич, В. Боткін, В. Белінський. На той час його приваблювали філософські ідеї Гегеля, уявляючи їх дійсність як гармонійне, закономірне та одухотворене ціле. Але, смерть М. Станкевича від сухоти та родинні проблеми, змусили М. Бакуніна змінити свої власні погляди та ідеологічно зійтись з Герценом [3, 15].

Усвідомлюючи складність свого життя, він переселяється до Берліну, де веде злиденне існування, заробляючи собі на життя важкими заробітками. Саме завдяки такій діяльності, він знайомиться з революційними ідеями, які стрімко розповсюджуються серед робітничих верств суспільства. В одному зі своїх листів до родини, він відмічає: «що треба шукати Бога в людях, в їх свободі, а ще слід шукати його в революції». Поступово він у своїх політичних працях, стверджує, що життя значно ширше будь якої схеми, і вказує що саме творчий порив лежить в основі соціальних змін.

Загрозливим для Німеччини та багатьох інших європейських країн, став революційний маніфест М. Бакуніна, опублікований у статті «Пристрасть до руйнування, в той же час є і творча пристрасть», ставши девізом всього його життя. Суспільство має існувати розумно, коли воно існує і може підтримувати своє існування, саме це гегелівське висловлювання стало головним гаслом міжнародного анархічного руху. Погоджуючись з німецьким філософом, М. Бакунін додавав: «що розумним є незадоволення суспільних низів бідністю та рабством, бо воно теж існує! Тому слід створити плани по перебудові світу, з метою щоб зробити його більш справедливим та вільним» [5, 48].

У 1843 р. він переїздить до Швейцарії, де продовжує пропагувати революційні ідеї, та поступово турбувати російську царську розвідку, яка відкрила на нього полювання, з метою ліквідації або повернення до Росії. В лютому 1848 р. він переїздить до Франції, з метою участі у революції, та її розповсюдженні по всій Європі. Французьке суспільство не сприйняло ідеї М. Бакуніна, який будучи рево-

люціонером швидко перетворювався в душителя своїх власних ідей.

Згодом він візьме участь у повстанні в Австро-Угорській імперії, та оселиться в революційній Празі, де розпочне розробляти план загальнослов'янської революції, метою якої має стати знищення всіх імперій Східної Європи: Османської, Австро-Угорської та Російської. Беручи участь у з'їзді слов'янських народів, він раптово змінив агітаційну діяльність на бойову, захищаючи празькі барикади. Після придушення чеського повстання, М. Бакунін переїздить до Берліну з метою підготовки другого повстання в Празі, але поліція заарештувала всіх його соратників, і повстання загинуло так і не розпочавшись [5, 62].

У травні 1849 р. відбувається нове повстання у Дрездені, яке не стало виключенням для М. Бакуніна, яке він назвав неочікуваним та непередбаченим. Розуміючи приреченість повстання, він погодився стати військовим керівником повстанців і залишився з ними, в той час коли інші лідери, зрадивши, втікали. Його заарештувала саксонська влада, і за запитом австро-угорського уряду його передали Відню. Згодом свої права до революціонера пред'явила Російська імперія, яка жадала покарати його за підриг міждержавних відносин, та поширення загрозливих революційних ідей. За вироком суду, М. Бакуніна ув'язнили до Петропавлівської фортеці, в якій він активно розпочав займатись публіцистичною діяльністю. Однією з найвагоміших його праць стала «Сповідь», в якій він описав власну автобіографію з викладенням історії життя і поглядів. Присвятив він цю працю російському царю Миколі I, в якій намагався показати цареві пороки російського суспільного життя, та кволість і неспроможність його уряду та існуючого політичного курсу. Ознайомившись зі «Сповіддю», Микола I відзначив, що таке своєрідне покаяння для такої людини як М. Бакунін є приниженням тих ідей які він пропагував серед європейського суспільства. Між тим здоров'я М. Бакуніна було сильно підірвано, він захворів цингою, та почав втрачати зір. Лише смерть Миколи I, зробила деяке поліпшення в тюремному режимі М. Бакуніна, а саме ув'язнення було замінено на заслання до Сибіру [2, 16].

Сибірське життя М. Бакуніна розпочалось у Томську, а потім в Іркутську, працював він

на золотих промислах, давав приватні уроки, та намагався не порушувати дисципліну. Саме так, М. Бакуніну вдалось зняти з себе урядовий контроль, та здійснити сплановану втечу. Він втік до Японії, з якої згодом перебрався до Америки, а звідти переїхав до Лондону, до свого старого товариша Герцена.

Намагаючись наверстати втрачене за дванадцять років в'язниці та заслання, М. Бакунін розвинув жваву революційну активність, яка не згасла в ньому в роки ув'язнення. Він писав власні критичні статті в «Колокол», виступаючи до захисту російської революції, та поширення ідей анархізму в Сербії, Іспанії, Італії, Румунії і Франції.

У 1863 р. розпочалось повстання в підвладних Російській імперії Польщі, Україні, Литві та Білорусі. До цих повстань мав намір приєднатись і сам М. Бакунін, але він та його соратники потрапили до поля зору російської розвідки, тому він вирішив відмовитись від цієї ризикованої мети [2, 32].

З січня 1864 р. М. Бакунін приїздить до Лондону, де зустрічається з К. Марксом, який приклав на той час до тільки що створеного французькими та англійськими працівниками Міжнародної спілки працівників (Перший інтернаціонал), та запропонував М. Бакуніну вступити до нього. У вересні 1868 р. М. Бакунін створив Альянс міжнародної соціальної демократії, котра в 1869 р. приєдналася до Першого інтернаціоналу. Але вже в 1871–1872 р. відбувся розкол між прибічниками К. Маркса та М. Бакуніна, який закінчився розпадом організації. Бельгійські, французькі, італійські, голландські, швейцарські та американські секції відмовились підпорядковуватись Генеральній раді «Інтернаціоналу», та не розділяли ідеологічних поглядів і політичних програм К. Маркса. Більшість секцій відправили своїх делегатів на конгрес в місто Сент-Імьє, де було проголошено створення Анархістського інтернаціоналу, який проіснував до 1879 р. [1, 58].

Розпочавшись влітку 1870 р. франко – пруська війна викликала революцію у Франції. В вересні М. Бакунін вже очолив повстання в Ліоне, проголосивши скасування держави і створення федерації комун. Однак підрозділи національної гвардії розбили повстанців та придушили їх антидержавні акції. Поразки комун в Ліоні та Парижі, фізичні недуги та бідність, стали важким тягарем для 60-річного

борця. Коли анархісти вирішили підняти повстання в Болоньї в серпні 1874 р., М. Бакунін вирушив туди, сподіваючись загинути на барикадах. Однак повстання було розгромлено ще не розпочавшись. Йому чудом вдалось втекти до Швейцарії, де він вже остаточно відходить від революційної діяльності. 1 липня 1876 р. М. Бакунін вмирає в лікарні для чорноробів [3, 92].

Одним із провідних теоретиків анархо – комунізму після М. Бакуніна став Петро Кропоткін, який був відомий як вчений – енциклопедист. До сфери його досліджень входили географія, геологія, біологія, історія, соціологія та етика. Географічні експедиції до Сибіру, Далекому Сходу і Маньчжурії; розвідки з історії Великої Французької революції – далеко не повний перелік його наукових досліджень [6, 13].

Народився П. Кропоткін в 1842 р. в родині генерал-майора, вихідців з родовитої дворянської родини. Закінчивши в 1862 р. Пажеський корпус, він мав можливість зробити блискучу військову а згодом і наукову роботу, але відмовившись від дворянської служби, він обрав Амурське козацьке військо в Сибіру.

Як і на багатьох революціонерів – народників, на життя П. Кропоткіна вплинуло усвідомлення ним несправедливості нерівноправного становища кріпосних селян, відчуття боргу до людей, за рахунок праці яких сторіччями жили дворяни і інші представники освіченого суспільства. Будучи в 1871 р. вже відомим вченим – географом, П. Кропоткін відмовляється зайняти пост секретаря Російського географічного товариства, престижної наукової організації. Вирішення проблем соціальної несправедливості в 1860–1870 рр. становиться на перше місце в діяльності П. Кропоткіна. Він стверджував у своїх спогадах під назвою «Записки революціонера», «що наука велика справа, в якій я пізнавав радість наданою нею, але яке я маю право на всі ці радощі, коли біля мене страшне злидарство та боротьба за черствий шматок хліба? Коли все витрачене мною, щоб жити в світі високого душевного руху, неминуче повинно бути вирване з рота тих, хто сіє пшеницю для інших не маючи достатньо чорного хліба для власних дітей» [7, 34].

Розраховуючи отримати в Сибіру можливість працювати на благо народу, П. Кропоткін займався розслідуванням справ, пов'язаних зі

зловживанням влади, працював над проектами реформ міського самоврядування. Відсутність бажаних результатів привело його до висновку про необхідність докорінних змін існуючої політичної і економічної системи, які стали головною причиною його відставки.

Познайомившись в 1872 р. зі швейцарськими анархістами, П. Кропоткін вступив до міжнародної робітничої організації – «Перший інтернаціонал». В ідеях анархізму його приваблювали відсутність розподілу на лідерів та рядових членів. На відміну від соціал – демократичних партій, в яких працівники знаходились у ролі своєрідного «стада», яке використовували вожаки для своєї політичної мети. А в анархічному русі, вожаки відігравали роль людей почину або діяльними товаришами, ніж керівники. Повернувшись до Росії, він вступив до народницької організації «чайковців», та розпочав вести пропаганду серед селян та робітників, ставши одним з лідерів народницького руху [7, 72].

Життєвий шлях П. Кропоткіна супроводжувався в'язницями та переслідуваннями з боку урядів різних країн. В 1874 р. він був заарештований і провів два роки у Петропавлівській фортеці, потім здійснив втечу з шпиталю в'язниці. З 1883–1886 р. він перебував у французьких в'язницях, за антиурядову діяльність та спробу повалення чинної влади.

З літа 1876 р. П. Кропоткін продовжив свою діяльність в еміграції, видаючи анархістську газету «Бунтівник». 1879 р. виступав на зборах, мітингах, конгресах соціалістів і анархістів в Англії, Франції, Швейцарії. В еміграції ним були створені провідні теоретичні роботи, серед котрих «Хліб і воля», «Взаємодопомога як провідний фактор еволюції». В 1900–1910 рр. П. Кропоткін брав участь в діяльності російських анархістів – комуністів.

Під час Першої світової війни він підтримував країни Антанти проти Німеччини та її союзників. Перемога останніх, на його думку, призведе до укріплення авторитарних монархічних режимів в Європі. Однак більшість анархістів не підтримувала і навіть засуджувала його позицію. Війна розглядалась анархістами як бійня, влаштована олігархами заради розподілу власності і влади: звичайним громадянам вона не потрібна, але ведеться їх руками і супроводжується їх масовим знищенням [6, 36].

Лютнева революція 1917 р. надала П. Кропоткіну можливість повернутись до Росії. Підтримавши Жовтневий переворот 1917 р., він категорично протестував проти озброєної інтервенції країн Заходу, засудив диктатуру більшовицької партії, червоний терор і введення більшовиками інституту заручників. Користуючись своїм авторитетом, він особисто клопотав перед В. Леніним про звільнення заарештованих анархістів, кооператорів і інших суспільних діячів. Нестача продовольчих товарів і палива, змусили П. Кропоткіна з родиною переїхати до міста Дмитрів, де не дивлячись на голод і бідність продовжував працювати над головною працею свого життя «Етикою» [8, 45].

У всіх своїх працях він відстоював співзвучні ідеї, які були кричущими реаліями суспільного життя, та намагався винайти політичний механізм змін. Він уявляв вільні товариства сільські та місцеві, як за місцем проживання так і за професійною діяльністю. Такі союзи, мали представляти упорядкування взаємних відносин між людьми. Саме такий підхід, мав допомогти анархістам скласти визначене конкретне уявлення про те, як може бути організовано суспільство, що звільнилося від ярма капіталу і держави. Поряд із товариствами і професійними спільнотами будуть з'являтися тисячі різних товариств і спільнот які будуть виникати серед людей завдяки подібностей їх особистих здібностей. Три таких види спільноти мережею мають покривати один одну, щоб мати можливість задовольняти всім суспільним потребам, виробництва та обміну, виховання, взаємодопомоги і захисту.

В лютому 1921 р. П. Кропоткін помер та був похований на Новодівочому цвинтарі в Москві. Похоронна процесія збирала десятки тисяч людей, більшість з яких були представниками анархістських організацій, різних політичних партій, і простих рядових робітників, селян, червоноармійців, які зібрались вшанувати його пам'ять. Більшовики намагались перетворити похорони П. Кропоткіна в офіційний захід, та не дати анархістам можливості відкрито заявити про його анархістські переконання. Лише під загрозою організації анархістської маніфестації протесту, яка б викликала значний скандал та дискредитацію більшовиків перед закордонними робітничими організаціями, радянське керівництво змусили піти

назустріч анархістам. Були звільнені з в'язниць під відповідальність анархістських організацій анархісти, що були заарештовані ВЧК, яких згодом знов заарештують або ліквідують [9, 86].

Як висновок слід зазначити, метою боротьби М. Бакуніна і П. Кропоткіна, як і багатьох інших представників анархістської течії, мало стати бездержавне суспільство всезагального самоврядування, з головним інструментом прямої дії. Щоб запустити процес соціальних перетворень, потрібна боротьба з існуючою несправедливістю, наприклад страйк. Задача полягає в тому, щоб зібрати тисячі зібрань в таких місцях, як страйкуючі заводи і підприємства, де люди виступають проти погіршення соціальних умов. Коли все це відбувається необхідно налагодити прямий зв'язок між такими зібраннями, щоб вони узгоджено вели боротьбу за свою мету і змінювали своє життя на власний погляд [9, 110].

Пряма дія свідчить про захист працюючими своїх інтересів власними силами, без посередників (без представників політичних партій, судів, керівництва легальних профспілок). Пряма дія – це страйк, організований загальним зібранням трудового колективу, і знищення обладнання (саботаж), та бойові акти проти підприємців та чиновників. Звідси від-

мова анархістами будь-якого співробітництва з державою (в тому числі участь у парламентській боротьбі). Анархісти вважали, що тільки пряма дія здатна підготувати робітників до життя в бездержавному комуністичному суспільстві. З одного боку, анархісти розробили та впровадили звичку до колективного і самостійного прийняття рішень в ході загальних зборів, з іншого – руйнували повагу до законів держави і носіїв владних повноважень.

Список використаних джерел

1. Бакунин М. Бог и государство / М. Бакунин. — М. : Яуза, 2006. — 250 с.
2. Моисеев П. И. Критика философии М. Бакунина и современность / П. И. Моисеев. — Иркутск, 1981. — 185 с.
3. Сысоев В. Бакунины / В. Сысоев. — Тверь : Феникс, 2002. — 158 с.
4. Шубин А. В. Социализм: «золотой век» теории / А. В. Шубин. — М. : АСТ, 2007. — 326 с.
5. Пирумова Н. М. Социальная доктрина М. А. Бакунина / Н. М. Пирумова. — М. : Молодая Гвардия, 1990. — 386 с.
6. Кропоткин П. А. Этика. Происхождение и развитие нравственности / П. А. Кропоткин. — М. : Политиздат, 1991. — 289 с.
7. Пирумова Н. М. Петр Алексеевич Кропоткин / Н. М. Пирумова. — М. : Наука, 1972. — 436 с.
8. Махно Н. И. Воспоминания / Н. И. Махно. — М. : Республика, 1992. — 270 с.
9. Маркин В. А. Неизвестный Кропоткин / В. А. Маркин. — М. : Олма — прес, 2002. — 275 с.

EVHEN MELNIKOV
Mykolaiv

HISTORICAL - BIOGRAPHICAL PORTRAITS OF RUSSIAN PARENTS ANARCHY: M. BAKUNIN AND P. KROPOTKIN

Cancel serfdom made liberalization in the social life of the Russian Empire and contributed to the emergence of political movements different directions that influenced the further socio - political processes. The origin of anarchism became a new manifestation of the thoughts and views of various sectors of society, whose purpose was to create a new form of social relations. Activities Mikhail Bakunin and Kropotkin is a reflection of the current monarchical crisis, which eventually drag society into the revolutionary process and civil war.

Key words: Anarchism, barricades, anarcho-komunizm, Social - Democrats Tchaikovsky.

ЕВГЕНИЙ МЕЛЬНИКОВ
г. Николаев

ИСТОРИКО-БИОГРАФИЧЕСКИЕ ПОРТРЕТЫ ОТЦОВ РУССКОЙ АНАРХИИ: М. БАКУНИНА И П. КРОПОТКИНА

Отмена крепостного права внесла либерализацию в общественную жизнь Российской империи, и способствовала зарождению политических течений различного толка, которые повлияли на дальнейшие общественно - политические процессы. Зарождение идей анархизма, стало проявлением новой мысли и взглядов различных слоев общества, целью которых было создание новой формы социальных отношений. Деятельность М. Бакунина и П. Кропоткина является отражением существующего монархического кризиса, со временем втянет общество в революционные процессы и гражданскую войну.

Ключевые слова: анархизм, баррикады, анархо - комунизм, Чайковцы, социал-демократы.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2016